

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Facultatea de Istorie

Doctorand: Andreea Mihaela Creangă

CIMITIRE ȘI MONUMENTE FUNERARE ÎN ROMÂNIA EPOCII LUI CAROL I (1866-1914)

Cimitirul Șerban Vodă – București

Cimitirul Eternitatea – Iași

Coordonator: **Prof.Univ.Dr. GHEORGHE CLIVETI**

Teză pentru obținerea titlului de doctor

2017

Tabla de materii

INDICI	4
ARGUMENT	5
INTRODUCERE	7
1.FUNDAMENTAREA TEORETICĂ A LUCRĂRII	14
1.1 Concepte de bază. Definirea termenilor de lucru	15
1.2 Istoriografie. Metodă	22
1.3 Arta funerară. Începuturi. Modele. Continuitate	28
1.4 Elementaritatea vieții și a morții	34
1.5 Ritualuri funerare. Cultul funerar în spațiul românesc	38
1.6 Arta funerară în timpul domniei lui Carol I. Un portret al regelui Carol I. Influențe. Testament	41
2. REGLEMENTĂRI LEGISLATIVE	56
2.1 Acte normative: 1809-1850	57
2.2 Regulamentul Organic și Regulament pentru starea sănătății și paza bunei orândueli în poliția Bucureștilor	60
2.3 Regulamentul pentru înmormântări: 1859 și 1877	61
2.4 Concluzii	64
3. CIMITIRUL ȘERBAN VODĂ – BUCUREȘTI.....	66
3.1 Istoric	69
3.2 Personalități.....	75
3.3 Arta și arhitectura monumentelor funerare.....	122
3.4 Monumente funerare ale sculptorilor Storck.....	131
3.5 Opera funerară a arhitectului Ion Mincu.....	134
3.6 Plan și secțiuni.....	145
3.7 Scurt album iconografic.....	147
4. CIMITIRUL ETERNITATEA IAȘI.....	151
4.1 Istoric.....	154
4.2 Personalități.....	158
4.3 Arta și arhitectura monumentelor funerare.....	188
4.4 Plan și secțiuni.....	200
4.5 Scurt album iconografic.....	203
5.CONCLUZII.....	207
5.1 Sinteza studiului istoric despre arta funerară în timpul lui Carol I.....	208
5.2 Perspective și câteva direcții virtuale pentru cercetări ulterioare.....	210
BIBLIOGRAFIE.....	211
CÂTEVA PRECIZĂRI.....	226

Rezumat

Am ales o expunere despre istoria cimitirelor și a monumentelor funerare din perioada regelui Carol I pentru că a fost o perioadă de ample schimbări, de evoluție, care a avut influențe inclusiv în dezvoltarea cimitirelor urbane moderne și a dus la apariția unor spații elegante cu monumente funerare excepționale, veritabile opere de artă. Una din premisele cercetării noastre a fost de a descoperi și analiza modul în care au fost organizate cimitirele moderne în România – cu exemple la cimitirul Șerban Vodă din București și cimitirul Eternitatea din Iași –, din momentul în care au existat aceste planuri și până la realizarea lor concretă. Pornind de aici, studiul a urmărit să găsească răspunsuri la o serie de întrebări: care au fost motivele ce au dus la întârzierea deschiderii cimitirelor urbane moderne, comparativ cu alte țări, de ce s-a trecut la o nouă formă de amenajare a unor astfel de locuri, ce impact a avut în societatea românească această schimbare în abordarea noilor cimitire, ce influență a avut în comunitate construirea de monumente funerare impresionante semnate de artiști renumiți, de ce a fost epoca lui Carol I prielnică acestor evoluții semnificative. Scurta noastră incursiune în istoria artei funerare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea poate fi privită ca un pas spre a înțelege mai bine modul în care societatea perioadei analizate percepea relația cu moartea și s-a raportat la noile schimbări impuse de regulamentul pentru înmormântări. Pentru români, în special pentru oamenii simpli, lipsiți de educație, credincioși și superstițioși, adaptarea la aceste schimbări a fost un proces lung și greu acceptabil. La începuturi, cei vii își țineau morții în apropiere, în lumea lor – îi înmormântau în grădini sau în curtea bisericilor aflate în mijlocul așezărilor; în schimb, boierii aveau necropolele pe domeniile lor. A fost nevoie de mult timp, inclusiv de o serie de catastrofe, cum au fost epidemiile, pentru ca oamenii să accepte că o schimbare este necesară și cele două lumi trebuie să se despartă geografic. Această rupere a influențat și modul în care oamenii au început să privească noțiunea de mormânt. Nu mai era o movilă cu o cruce simplă, a devenit o adevărată casă, însă nu una trecătoare ca orice lucru în viață, ci una eternă, locuința cea veșnică, prin urmare trebuia să fie bine făcută, rezistentă în timp și, foarte important, să impună respect. Despărțirea de biserică a cimitirului a dus la dorința omului de a marca locul mormântului într-un mod mult mai grandios. Moartea a primit întotdeauna respectul celor vii, în ritualuri simbolice (ceremonialul înmormântării urmat de un șir de ceremonii la anumite perioade de timp) și forme concrete manifestate prin însemnele funerare de la morminte. Cu secole în urmă, de privilegiul unui mormânt somptuos se bucurau în

special împărății și oamenii cu bogății fabuloase. În timp, vom vedea că acest lucru nu s-a schimbat prea mult nici chiar în cimitirele moderne și un astfel de avantaj a rămas apanajul celor bogați, începând cu locul unde este amplasat mormântul: mai aproape de biserică sau la marginea cimitirului. Această delimitare a avut întotdeauna importanță în comunitate și se păstrează și azi. Cele poziționate în jurul bisericilor din cimitir erau „luate” de clasa privilegiată – oameni cu bani care își permiteau să cumpere sau să concesioneze acele locuri. Cele de la margine și la nord (unde soarele nu ajungea) erau rezervate sărăcimii și, în general, celor care nu își permiteau să cumpere un loc de veci și nici să plătească înmormântarea. Unii dintre noii proprietari de locuri de veci din cele două cimitire inaugurate în București și Iași și-au permis să achiziționeze spații mai largi și, în acest fel, după model francez (cum vom vedea, mulți din generațiile acelei perioade au făcut studii la Paris, prin urmare au fost influențați în multe privințe de tendințele din capitala Franței) au început să împânzească cimitirele cu monumente funerare impresionante ca o declarație finală a omului ce nu-și poate schimba destinul implacabil, dar îl poate accepta prin artă. Practic, putem spune că mutarea cimitirului la marginea orașelor și apariția regulamentelor prin care s-au stabilit măsuri clare au reprezentat punctele cheie ce au determinat și construirea de monumente funerare somptuoase – deoarece era spațiul necesar și condițiile pentru aceste construcții. În curtea bisericilor, acest lucru era controlat de preoți care nu admiteau înălțarea unor astfel de monumente decât în situații deosebite, cum ar fi pentru ctitori de biserici, persoane foarte bogate (eventual care au lăsat bisericii o parte substanțială din avere) sau cei din familii nobiliare. În noile cimitire de care ne vom ocupa în lucrare, această regulă nu mai există și oricine poate să-și comande un cavou impozant atâta vreme cât își permite financiar să achiziționeze un loc de veci într-o zonă bună și să plătească lucrarea. Cum remarcă George Nash, în acest fel „moartea a devenit o instituție comercială”¹.

Cum am menționat, ne-am limitat la prezentarea a două cimitire, Șerban Vodă (Bellu, numit în popor) din București și Eternitatea din Iași, cunoscute pentru valoarea monumentelor funerare. Ca perioadă de timp, ne-am rezumat la epoca domniei lui Carol I, din 1866 până în 1914, ceea ce înseamnă 48 de ani. Evident, această încadrare temporală a fost uneori eliminată, prin prezentarea unor momente și evenimente anterioare ce au legătură cu subiectul abordat.

¹ George Nash, *Pomp and Circumstance: Archaeology, Modernity and the Corporatisation of Death: Early Social and Political Victorian attitudes towards Burial Practice* in P. Graves-Brown (ed.) *Matter, Materiality and Modern Culture*. London: Routledge, p.112-130.

La realizarea acestei lucrări au contribuit mai multe circumstanțe. Preocuparea pentru acest subiect a început din primii ani ai facultății și s-a concretizat prin lecturi, studii, analize și comparații, cercetări la fața locului, privind istoria și monumentele din cele două cimitire. Există, pe de o parte, o înclinație către arta funerară – reprezentată prin monumente ce sunt determinate de religie, loc, poziția socială a celui înhumat – și, pe de altă parte, un interes pentru ansamblul funerar – cimitirul, în general, acolo unde se expune arta funerară. Din acest punct de vedere, subiectul abordat și-a găsit locul cât se poate de potrivit într-o cercetare istorică în care am dorit să explorăm și să analizăm cimitirul urban modern care, în România, a fost organizat și dezvoltat la sfârșitul secolului al XIX-lea. Scopul acestei lucrări a fost de a găsi elementele esențiale ale ansamblului funerar din perioada analizată, a le examina și structura pentru a putea în acest mod să vedem această perioadă într-o nouă perspectivă. Ca studiu interdisciplinar, am urmărit evoluția istorică a subiectului tratat, dar am luat în considerare și aspectele artistice, literare, memorialistice, sociale și politice ale epocii lui Carol I. Ca studiu convergent, am pornit de la o cercetare generală, extinsă în timp și spațiu, de la vechile civilizații din Europa, Asia, Africa, fiecare cu viziunea ei asupra morții, și am ajuns în spațiul românesc între 1866 – 1914. Una din provocări a fost lipsa unor variate și documentate studii românești despre cimitirul urban modern și monumentele funerare, în timp ce istoriografia externă abundă de lucrări de acest gen despre ritualuri de trecere, cimitire vechi și noi, monumente funerare de ieri și de azi. Depășirea acestui moment s-a făcut prin studiul la fața locului a monumentelor, realizarea de fotografii pentru a putea fi comparate și analizate, și prin lectura sistematică (o parte consistentă a lucrărilor studiate se poate vedea în bibliografie). Toate acestea au ajutat la descoperirea unor puncte comune, dar și a unor diferențe.

Analiza tematică, analiza de conținut, comparația și studiul de caz sunt metodele de cercetare aplicate și care au ajutat la sistematizarea materialului. Comparația a fost un procedeu de bază în lucrare, deoarece în acest mod s-au pus în evidență evoluția organizării ansamblului funerar, cu monumentele ce îl formează, și deosebirile și asemănările între ritualuri funerare de-a lungul timpului și la popoare răspândite în zone diferite.

Lucrarea a fost structurată în cinci capitole, fiecare cu specificul lui și toate marcate de anumite aspecte ce se intersectează și formează întregul, ideea principală a cercetării. Prima parte a lucrării este o introducere în subiect, definește conceptele de bază, termenii de lucru și metodele. Sunt prezentate diferite forme de marcare a mormântului, de la cele mai vechi la cele

care există și astăzi. Subcapitolul *1.2. Istoriografie.Metodă.* prezintă câteva materialele documentare care au stat la baza lucrării noastre și amintește mai multe documente importante ce au definit anumite norme legate de ritualurile funerare, cum ar fi cele XII Legi din Roma antică. Tot aici, facem o incursiune istorică în începuturile artei funerare, cu exemple relevante oferite de civilizații antice, și ajungem în epoca lui Carol I de care se ocupă lucrarea noastră. Relația dintre viață și moarte este una dintre cele mai tulburătoare și e fundamentală în structura lucrării alături de o prezentare a ritualurilor funerare în spațiul românesc ce ne conduc și mai mult în miezul cercetării. Primul capitol se încheie cu prezentarea regelui Carol I prin care se conturează omul și personalitatea lui, dar și o epocă aparte din istoria României, relevantă pentru studiul nostru. În acest mod, se poate înțelege și găsi răspunsul la una din întrebări, și anume cum a fost posibilă o evoluție atât de spectaculoasă în domeniul de bază în timpul domniei lui Carol I.

Partea a doua continuă cu aspectul legislativ ; de aici, înțelegem mai ușor care au fost acele norme ce au schimbat în cele din urmă mentalitatea unei societăți cu adânci rădăcini ortodoxe și au definit noile cimitire moderne. Au fost punctate momentele importante și actele ce au influențat decisiv această schimbare majoră. S-a punctat și distanța mare în timp între momentul în care au existat primele intenții de organizare a cimitirului urban modern și până la înființarea lor propriu-zisă.

Următoarele două capitole ale lucrării au fost dedicate cimitirelor moderne înființate în cele două mari orașe ale Regatului României, București și Iași, ambele amenajate potrivit noilor reglementări, cu istorii ce diferă, în anumite puncte, și se întretaie, în altele. Pe lângă istoricul fiecărui cimitir prezentat, s-a considerat necesară descrierea unor personalități care au influențat, prin activitatea lor, perioada studiată. Am prezentat câteva personalități înmormântate în cele două cimitire pentru a contura în acest mod această epocă în istoria României. Fiecare a avut rolul lui important în epocă, fie politic, fie artistic, fie ambele și, prin prezentarea acestor personalități, studiul a căpătat echilibru și a câștigat atât în zona narativă, cât și în cea istorică. Fiindcă, așa cum știm, istoria, felul în care decurge, evenimentele care o marchează, este modelată de oameni, e rezultatul deciziilor luate de oameni. Tocmai de aceea am integrat în lucrare destinele unor oameni care au influențat cursul istoriei în perioada analizată. Ei sunt câțiva din oamenii epocii lui Carol I care ne ajută să înțelegem mai bine și de aproape ce au însemnat pentru istoria României, pentru arte, cultură, educației, în general, cei aproape 50 de ani. Fiecare din cele două părți prezintă detaliat o serie de monumente funerare dintre cele mai

frumoase și valoroase artistic, realizate în perioada domniei lui Carol I. Este, cu siguranță, prima lucrare de acest gen care și-a propus să adune într-un singur loc numeroasele monumente ridicate în cele două cimitire imediat după inaugurarea lor. Ultimul capitol al lucrării este dedicat concluziilor, vom vedea dacă ne-am atins scopul și vom nota și câteva idei de privind cercetările viitoare.

Noutatea acestei lucrări vine în primul rând din incursiunea în istoria cimitirului urban modern din România, cu intenția bine stabilită de a descoperi, selecta și pune în prim-plan acele monumente funerare care le-au adus valoare de patrimoniu într-o epocă bine determinată în timp și spațiu. Este un proiect asumat, pe alocuri provocator, deoarece, cum am menționat, în România preocupările istoricilor, și nu numai, pentru acest subiect au fost destul de modeste. Probabil tocmai acest lucru a făcut totul și mai captivant, pentru că nimic nu poate stimula mai mult o cercetare istorică ca dorința de a „scormoni”, a scoate la suprafață, a înțelege, a răspunde întrebărilor și a oferi apoi lumii o proaspătă perspectivă asupra trecutului. În această lucrare, asta am făcut și, cel puțin pentru început, ne-am dori să fie un alt punct de pornire în explorarea monumentelor funerare istorice din România.

Așa cum, în popor, există credința că orice sfârșit înseamnă un început, acest studiu, ajuns la final, va putea să fie un punct de pornire pentru noi cercetări și proiecte. Documentarea și cercetarea istorică ce au constituit studiul prezent au fost folosite pentru a creiona o epocă și tendința ei spre modernizare ce s-a reflectat și în felul în care se amenajează cimitirul, asemeni unui oraș pentru lumea de dincolo. Cum am menționat și în *Argumentul* acestui studiu, preocupările istoricilor români în acest domeniu nu sunt dintre cele mai active – un motiv ar putea să fie și lunga perioadă de comunism când se construia standard (stas) urmată de o perioadă, pe care o trăim și noi în prezent, a neglijenței în ceea ce privește monumentele istorice, inclusiv cele funerare (deseori, din interese, nu din lipsa banilor pentru renovarea și întreținerea lor). La toate acestea, se adaugă în prezent și lipsa unei legislații (care să fie și respectată) menite să protejeze vechile monumente de artă și să fie ferite de a fi înlocuite de construcții imense și fără valoare artistică.

În acest context, continuarea documentației și a cercetării istorice a monumentelor de artă funerară, a unei epoci ce a făcut posibilă „occidentalizarea” este cât se poate de potrivită și prielnică. Rolul istoricului poate să fie unul decisiv. Schimbarea mentalităților, prin realizarea unor proiecte care să evidențieze și să argumenteze importanța și avantajul păstrării unor

asemenea locuri și monumente vechi și valoroase, va putea face din cele două cimitire adevărate atracții culturale, la fel ca alte cimitire din țări europene și numai. Așa cum de altfel doreau să arate și arhitecții care le-au amenajat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

I. IZVOARE

1. Inedite

A. N., S.A.I.C., Fond Manuscrise, ms. 1496, f. 5 – 10v (cf. vol. : B.P. Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 21) ; Fond B.P. Hasdeu, vol. XIII, f. 42, doc. 593. Raphael Casciani era sculptor-editor la Paris unde își avea magazinul și atelierul în Rue de Rennes, nr. 137. (cf. vol: B.P. Hasdeu, Corespondență inedită, ediție critică de I. Opreșan, Editura Vestala, București, 2005, p. 57) ; Fond B.P. Hasdeu, vol. XVI, f. 52v – 53, doc. 730 (cf. vol: B.P. Hasdeu, Corespondență inedită, ediție critică de I. Opreșan, Editura VESTALA, București, 2005, p. 142).

Arh. Muz. Mem. „B.P. Hasdeu” , Câmpina, inv. nr. 924593, c. 57, datat : 12 aprilie 1891, 43 f. (cf. vol. : B.P.Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 71) ; inv. nr. 924623, c. 84, datat : 23 august 1891, 26 f. (cf. vol. : B.P. Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 107) ; inv. nr. 924627, c. 88, datat : 6 septembrie 1891, 29 f. (cf. vol. : B.P.Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 114); inv. nr. 924603, c. 67, datat : 7 iunie 1891, 38 f., (cf. vol. : B.P.Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 87) ; inv. nr. 924606, c. 70, datat 28 iunie 1891, 37 f. ; inv. nr. 924612, c. 74, datat : 21 iulie 1891, 33 f. ; inv. nr. 924629, c. 90, datat : 12 septembrie 1891, 17 f. ; inv. nr. 924635, c. 96, datat: 4 octombrie 1891, 69 f. (cf. vol. : B.P. Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, pp. 90, 95, 115 și respectiv 125) ; inv. nr. 924676, c. 135, datat : 27 martie 1892, 75 f. (cf. vol. : B.P. Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 193) ; inv. nr. 924630, c. 91, datat : 14 septembrie 1891, 54 f. (cf. vol. : B.P. Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 117) ; inv. nr. 924684, c. 143, datat: 15 mai 1892, 83 f. (cf. vol. : B.P. Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 214) ; inv. nr. 924707, c. 166, datat: 17 septembrie 1892, 28 f. (cf. vol. : B.P. Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 258) ; inv. nr. 924708, c. 167, datat: 18 septembrie 1892, 55 f. (cf. vol. : B.P. Hasdeu, Arhiva spiritistă, vol.I, Editura Vestala, București, 2002, p. 259).

A.N.I.C. – Fonduri familiale și de personalități – Arhivele Naționale ale României, Direcția Arhive Naționale Istorice Centrale – Fonduri: Ghika, Rosetti, Lahovary, Cantacuzino (inv. 1830, dosar nr. 444, p. 18 din *Testamentul lui G. Gr. Cantacuzino*), Sturdza, Ion Mincu.

Arhivele Iași, Dosar 48/1913.

Arhivele Naționale ale României, Direcția Arhive Naționale Istorice Centrale – Fond Ministerul Cultelor și Artelor (A.N.I.C. – M.C.A.).

Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București – fond Primăria Municipiului București – Comisia Monumentelor Istorice (A.N.D.M.B. – PMB-CMI); ms. 1508, f. 190 ; AN-DMB-Fond PMB-ST, dosar 32/1876.

Biblioteca Academiei Române, fond Arhive – Al. I. Cuza, B.P.Hasdeu, C.A.Rosetti, Christian Tell – I acte I a. – , Carol I, D.A.Sturdza, I. Creangă, I.Ghica, M. Kogălniceanu, M. Eminescu, Spiru Haret, T. Maiorescu.

2. Edite

a) Documente

Biblioteca Centrală Universitară din București, Spiru Haret, Biobibliografia, București, 2005.

Chiriță, Grigore, Costache, Valentina, Poștărița, Emilia, *Documente privind Unirea Principatelor. Corespondența diplomatică franceză (1856-1859)*, vol.VI, Editura Academiei, București, 1980.

Conta, Vasile, *Cine sunt jidanii. Primejdia jidovească*, „Discurs rostit în Camera Deputaților la 4 și 5 septembrie 1879 cu privire la modificarea art. 7 din Constituție, Iași, Librăria Românească.

Filitti, C.Ioan, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1919.

Lecca, Octav-George, *Famiiliile Boerești Române, istoric și genealogie, dupe isvoare autentice*, București, MDCCCXCIX.

Primăria Iași, *Proiectulu regularisirii și împărțirii cimitirului Eternitatea*, Dosar 109/1873.

Vîrtosu, Emil, Vîrtosu, Ion, Oprescu, Horia, *Începuturi edilitare, 1830–1832, Documente pentru istoria Bucureștilor*, București, 1936.

b) Memorialistică

Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată*, vol. III, 1885-1888, ediția a II-a revăzută, Humanitas, 2014, București.

Bandini, Marco, *Codex. Vizitarea generală a tuturor Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646-1648*, Editura Presa Bună, Iași, 2006.

Djuvara, G. Trandafir, *Misiunile mele diplomatice 1887-1925*, Institutul European, București, 2009.

Duca, I.G., *Amintiri politice*, vol. I, Colecția „Memorii și mărturii”, München, 1981.

Kremnitz, Mite, *Regele Carol al României*, Editura Porțile Orientului, Iași, 1995.

Lahovary, EM. Alexandru, *Amintiri diplomatice*, vol. 1, Ministerul Afacerilor Externe – Institutul Diplomatic Român, Memorialistică diplomatică, Institutul European, București, 2009.

Negruzzi, Iacob, *Amintiri din Junimea*, Editura Humanitas, București, 2011.

Onciul, Dimitrie, *Mihail Kogălniceanu – Memoriu la centenarul nașterii sale*, Din memoriile secțiunii istorice, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, București, 1918.

Popescu-Sireteanu, Ion, antologie și note, *Amintiri despre Ion Creangă*, Editura Junimea, Iași, 1981.

Rosetti, Radu *Amintiri din copilărie*, Cultura românească, Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol”, București, 1925.

Idem, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe.*, prefață Neagu Djuvara, Humanitas, București, 2015.

Speranția, D. Th., *Amintiri despre Ion Creangă*, Iași, Viața Românească, 1927.

Suțu, Rudolf, *Iașii de odinioară*, Tipografia Lumina Moldovei, Iași, 1923.

Idem, *Iașii de odinioară*, Editura Corint, București, 2015.

Trancu-Iași, Gr., *Amintiri ieșene*, Tipografiile Române Unite, București, 1933.

c) Corespondență. Scrisori „de epocă”.

Biblioteca Academiei Române, *scrisorile lui Constantin Creangă către Ion Creangă*.

Documente și manuscrise literare, vol. III, București, Editura Academiei Române, 1976, Scrisoare din 11 septembrie 1881.

Eminescu în corespondență, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 1999.

Ion Creangă – Scrisori, Editura Panteon, 1993.

d) Surse juridice

Costescu, C. Chiru, *Colecțiune de Legi, Regulamente, Acte, Decisiuni, Circulări, Instrucțiuni, Formulare și Programe începând de la 1866-1916 și aflate în vigoare la 15 august 1916, privitoare la Biserici, Culte, cler, învățământ religios, bunuri bisericești, epitropii parohiale și administrații religioase și justiție, date până la anul 1916 având și un indexalfabetic amănunțit*, Institutul de Arte Grafice „C.Sfetcu”, București, 1916.

Lascu, Nicolae, Teză de doctorat: *Legislație și dezvoltare urbană. București, 1831 – 1952*, Institutul de Arhitectură „Ion Mincu”, București, 1997.

Monitorul Oficial, nr. 71 din 27 martie/8 aprilie 1864 ; nr. 142/1 iunie 1866 ; nr.26, 1889.

Reglement munițial pentru orașul Eșii, în *Regulamentul Organic al Valahiei și Moldovei*, vol. I, București, 1844.

Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei – Intreprinderile Eminescu S.A., București, 1944, Biblioteca Academiei.

Regulamentul pentru Înarmorintări din anul 1877, Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale.

e) Periodice-reviste, ziare din epocă

„Adevărul literar și artistic”, IX, seria II, nr.49, 20 aprilie 1930 ; XVIII, seria III, nr.853, 11 aprilie 1937.

„Adevărul”, 10, nr. 2772, 5 martie 1897 ; Adevărul, 12, nr.3504, 25 aprilie 1899.

„Albina”, an. I, Viena 1866. No. 55.

„Anuarul Facultății de Arhivistică”, XIV, București, 2008, Serie nouă.

„Buletinul Societății de Științe din România”, An XI, Nr.1,3, București.

„Constituționalul”, 20 iunie 1889.

„Junimea literară”, Cernăuți, VII, ianuarie 1910.

„Lumea – Bazar”, an I, 2 nov. 1924.

Revista „Balcania”, anul 1938

Revista de cultură Hyperion, Anul 31, Nr. 7-8-9, 2013.

Revista „Familia”, Pesta, 1868.

Revista „Luceafărul”, Anul V, Nr. 6 (54), iunie 2013.

„Revue Roumaine d’Histoire”, XXXVIII, 1-4, Bucarest, 1998.

„România literară”, Numărul 13, 2010 – ȘUȘARĂ, Pavel, *Statuarul românesc între Occident și Orient*.

„Semnele Timpului”, nr. 2, 2000.

„Șezătoarea”, V, nr. 12, decembrie 1899.

„Timpul”, Ediția a III-a, Mercuri 5/17 Martie 1897 ; 14 februarie 1884.

II. INSTRUMENTE DE LUCRU

Enciclopedii, dicționare, compendii

Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București, 1982.

Gheorghe, Constantin, Șerbu, Miliana, *Miniștrii de interne (1862-2007) – mică enciclopedie* –, Editura Ministerului Internelor și Reformei Administrative.

Ghinoiu, Ion, *Mitologie română – Dicționar*, Ediția a II-a rev., Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2013.

Jones, Lindsay, Eliade, Mircea, Adams, J.Charles, *Encyclopedia of religion*, second edition, Macmillan Reference USA, Detroit, 2005.

Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

Marcu, Florin, Maneca, Constant, *Dicționar de Neologisme*, Ediția a III-a, Editura Academiei RSR, București, 1986.

Rosetti, R. Dim., *Dicționarul Contimporanilor*, ediția I, Editura Lito-Tipografiei «Populara», București, 1897.

Idem, *Dicționarul Contimporanilor din România 1800 – 1898*, ed. a II-a, Alfa, Iași, 2004.

Smith, William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, L.L.D., Second edition, Boston, Little Brown, And Company, 1859.

Stoicescu, Nicolae, *Dicționarul Marilor Dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, Editura enciclopedică română, București, 1971.

Pippidi, D.M., *Dicționar de istorie veche a României*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.

*** - *Dictionnaire Encyclopédique pour tous - Petit Larousse*, Librairie Larousse, Paris, 1967.

*** - *Dicționar Oxford Explicativ al Limbii Engleze*, Oxford University Press, Dorling Kindersley Limited, Londra, 1998.

*** - *Dicționarul Enciclopedic Român*, coordonator Popa, Marcel D., vol. 1-4, Editura Enciclopedică, București, 1993.

*** - *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția a II-a revăzută și adăugită), Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold, în dexonline.ro, <http://bit.ly/2sqRtMU>.

*** - *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția a II-a revăzută și adăugită), Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Alexandru Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic, 2009.

III. LUCRĂRI GENERALE

Adamescu, Gheorghe, *Vieța și activitatea lui Spiru C.Haret*, Editura Cartea Românească, București, 1936.

Antonescu, G.G., *Spiru Haret ca pedagog*, Editura Institutului Pedagogic Român, București, 1934.

Aristotel, *Poetica*, Editura Academiei, București, 1965.

Bănescu, N. *Cum a fost primită «Steaua Dunării»*, în „Ramuri”, Craiova, III, 1908.

Bogdan, N.A., *Orașul Iași*, Editura Tipografia Națională, Iași, 1913-1915.

Bondrea Gh., Aurelian, *Neoharetism la începutul secolului XXI*, Societatea Națională Spiru Haret pentru educație, știință și cultură, Editura Fundației România de Măine, București, 2007.

Bucur, Marin, *Caietele Mihai Eminescu*, vol.I, Editura Eminescu, București, 1972.

- Bulgar, Gh., *Pagini uitate despre Eminescu*, Ediție îngrijită și postfațată de Gh. Constantinescu-Dobridor, Editura Lucman, București, 2004.
- Burada, T. Teodor, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I, Iași, 1915.
- Bușulenga Dumitrescu, Zoe, *Mihai Eminescu – Viață. Operă. Cultură.*, Editura Eminescu, București, 1989.
- Buzatu, Gh., Karețchi, A., Vitcu, D., *Iași: 1600-1859-1918. Aspecte ale luptei pentru unitate națională*, Editura Junimea, Iași, 1983.
- Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Editura Academiei Române.
- Călinescu, George, *Viața și opera lui Ion Creangă*, Litera Internațional, București-Chișinău, 2004.
- Cicero, *De Oratore*, Cartea II, Capitol IX, secțiunea 36.
- Conta Kernbach, Ana, *Biografia lui Vasile Conta*, Iași, Tipografia Dacia, 1916.
- Idem, *Boabe de mărgean*, Iași, 1922.
- Costescu, Cornelia, *Victor Place*, Editura Cartea Românească, București, 1933.
- Douglas, Minda Powers, *Cemetery Walk: A Journey Into the Art, History and Society of the Cemetery and Beyond*, AuthorHouse, 2005.
- Emmerit, Marcel, *Victor Place et la politique française à l'époque de l'union*, Editura Institutul de arte grafice „E. Marvan”, București, 1931.
- Furtună, Dumitru, *Cuvinte și mărturii despre Ion Creangă*, Editura Junimea, Iași, 1990.
- Georgescu, N., *Moartea antumă a lui Eminescu 1883-1889*, Editura 2, rev, 2002.
- Georgescu, Nicolae, *Cartea Trecerii, Boala și moartea lui Eminescu*, Editura Piatra Seacă, Oradea, 2009.
- Gheorghiu, C. Constantin, *Aurel Vlaicu, viața și opera*, Editura Militară, București, 1973.
- Ghibănescu, Gh., *Originele Iașilor – studiu istoric*, Extras din Arhivă, Tipografia „Dacia” P. Ilescu & D. Grossu, Iași, 1904.
- Gogoneață, N., *Filozofia lui Vasile Conta*, Editura Științifică, București, 1962.

Hasdeu, B.P., *Opere*, vol. I. Ediție, note, comentarii, variante și indici de Stancu Ilin, Editura Minerva, București, 1986.

Idem, *Sic cogito*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1991.

Hilgendorf, James, *Life and Death: A Buddhist Perspective*, The Tribute Serie, 2002.

Ibrăileanu, Garabet, *Note și impresii*, Viața Românească, Iași, 1920.

Ilie, Mircea, *Figuri de geologi români*, Editura Științifică, București, 1958.

Ion, Dorin Narcis, *Castele, palate și conace din România*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002.

Idem, *Elitele și arhitectura rezidențială în Țările Române (sec. XIX-XX)*, Editura Oscar Print, București, 2011.

Ionescu-Gion, G.I., *Istoria Bucureștilor*, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, Bucuresci, 1899.

Iordache, Anastasie, *Christian Tell*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1976.

Iorga, Nicolae, *Despre Creangă*, Editura Crigarux, Seria Biblioteca Ion Creangă, București, 2009.

Iosbu, Nicolae, *Mormântul lui Mihai Eminescu*, revista „Luceafărul”, Anul V, Nr. 6 (54), iunie 2013.

Jouve, Eugène, *Guerre d'Orient. Voyage à la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée*, Librairie d'Alphonse Delhomme, Paris, 1855.

Keister, Douglas, *Stories in Stone: A Field Guide to Cemetery Symbolism and Iconography*, Gibbs Smith, 2004.

Kerrigan, Michael, *The History of Death: Burial Customs and Funeral Rites, from the Ancient World to Modern Times*, Lyons Press, 2007.

Macarovici, N., dr., *Profesorul Grigore Cobălcescu*, Iași, Institutul Românesc de Arte Grafice «BRAVO», 1942.

Michailescu, Gaby, *Giganții teatrului românesc – Matei Millo*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2004.

Milorian, Sergiu, *Aurel Vlaicu*, Editura Tineretului, București, 1962.

Minar, Octav, *Filozoful Conta*, ed. a II-a, Editura Librăriei Școalelor, București.

Moga, Iulian, coordonator, *Angels, Demons, and Representations of Afterlife within the Jewish, Pagan and Christian Imagery*, Editura Universității Ale

Mosse, W. E., *England, Russia and the Rumanian Revolution of 1866*. Source: *The Slavonic and East European Review*, Vol. 39, No. 92 (Dec., 1960), pp. 73-94. Published by: the Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies.

Muntean, George, *Eminescu, 100 documente noi*, Editura Eminescu, București, 2000.

Narly, C., *Patru mari educatori*, Editura Cartea Românească, București, 1933.

Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei*, capitolul VII – Domnia lui Anton-vodă Rusăț vleit 7184.

Neguț, Ioan P., *Vlaicu în Pesta*, în albumul *Vlaicu*, Tipografia Libertatea, Orăștie, 1920.

Niculae, Cornel-Dan, *Războiul nevăzut al evreilor sioniști cu românii*, Editura Carpathia Rex, 2011.

Oțetea, A. *Mihail Kogălniceanu, unul dintre fondatorii României moderne*, Buletin al Comisiei naționale a RSR pentru UNESCO, București, 1967, nr.3-4.

Ovidiu, *Metamorfoze*, Editura Ion Creangă, București 1988.

Panapol, Vasile, *Pe ulițele Iașului*, Editura All, 2000.

Papazoglu, D., *Istoria fondării orașului București, de la 1330 până la 1850, culeasă după mai mulți scriitori*, București, 1891.

Idem, *Istoria fondării orașului București*, Fundația Culturală „Gheorghe Marin Speteanu”, București, 2000.

Petrescu, Nicolae, *Vasile Conta – Opere filosofice*, Editura Cartea Românească, București, 1922.

Pliniu, *Naturalis Historia*, Lib VII 8 – Cartea 8.

Pop, Z.N. Augustin, *Pe urmele lui Mihai Eminescu*, Editura Sport-Turism, București, 1978.

Idem, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, Editura Sport-Turism, București, 1979.

Rotaru, Aurel, *C.A.Rosetti*, Tipografia Nouă Chiriac, Vaslui, 1939.

Sadoveanu, Mihail, *Despre marele povestitor Ion Creangă*, Colecția Societății pentru răspândirea științei și culturii, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, ed. a II-a, 1954.

Stout, Sam D., Paine, Richard R., *Histological age estimation using rib and clavicle*, American Journal of Physical Anthropology, 87: 111-115.

Torouțiu, I.E., Cardas, Gh., *Studii și documente literare*, Vol.IV, Institutul de Arte Grafice Bucovina, 1933.

Urechia, V.A., *Despre elocința română*, în *Opere complete*, seria B, I, București, 1878.

Vasiliu, Mihai, *Istoria teatrului românesc*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1995.

Vuia, Ovidiu, *Despre Boala și moartea lui Mihai Eminescu*, Editura Făt-frumos, București, 1997.

Tompkins, Ptolemy, *The Modern Book of the Dead: A Revolutionary Perspective on Death, the Soul, and What Really Happens in the Life to Come*, Atria Books, 2013.

Xenopol, A.D., *Mihail Kogălniceanu, Discurs de recepțiune la Academia Română*, București, 1895.

Zub, Al., *Mihail Kogălniceanu – Istoric*, Editura Junimea, Iași, 1974.

Idem, *Mihail Kogălniceanu – un arhitect al României moderne*, ediția III, Institutul European, 2005.

IV. LUCRĂRI SPECIALE

Ariès, Philippe, Duby, Georges, coordonatori, *Istoria vieții private*, Editura Meridiane, București, 1994-1997, vol. I-X.

Badawy, Alexander, *Architecture in Ancient Egypt and the Near East*, MIT Press, Cambridge, 1966.

Beldiman, Ioana, *Sculptura franceză în România (1848-1931). Gust artistic, modă, fapt de societate*, Editura Simetria, București, 2005.

Berindei, Dan, *Politică externă și diplomați la începuturile României moderne*, Editura Mica Valahie, București, 2011.

- Bertolaccini, Laura, *Citta e cimiteri, dall'eredita medievale alla codificazione ottocentesca*, Edizioni Kappa, Roma, 2004.
- Bezviconi, Gheorghe, *Cimitirul Bellu din București*, Tipografia „Carpați”, București, 1941.
- Idem, *Din alte vremi*, București, 1940.
- Idem, *Monumente și muzee*, în Buletinul Comisiei științifice a muzeelor și monumentelor istorice și artistice, București, 1958.
- Idem, *Necropola capitalei*, Institutul de istorie ”Nicolae Iorga”, București, 1972.
- Burada T., Teodor, *Datinele poporului român – La înmormentări*, Tipografia Națională, Jassy, 1882.
- Buzilă, Varvara, coord., *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional*, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Editura Cartdidact, Chișinău, 2007.
- Caffé, Mihail, *Arhitectul Ion Mincu*, Editura Minerva, București, 1970.
- Costescu, Eleonora, *Artiștii Storck*, București, Editura Arc, 2000.
- Dittmann, Lorenz, *Stil, simbol, structură*, Editura Meridiane, București, 1988.
- Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, vol. I.
- Debicki, Jacek, Favre, Jean Francois, Grunewald, Dietrich, Pimentel, Antonio Filipe, *Istoria artei. Pictură. Sculptură. Arhitectură*, Enciclopedia Rao, București, 1998.
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, Editura Științifică, București, 1991.
- Elsner, Jas, Huskinson, Janet, Russel, Ben, 2010, *The Roman Sarcophagus Industry: A Reconsideration. Life, Death and Representation*, Berlin, Walter De Gruyter.
- Filip, Paul, Tănase, Peter Bogdan, Manolache, Ioana, *Panteonul Național*, vol. II, Editura Tradiție, București, 2010.
- Filip, Paul, *Bellu, Panteon Național*, vol. I, 1997 și *Bellu 2000. Monografie*, Editura UMC, 2000.
- Gheorghiu, Teodor Octavian, *Așezări umane, Repere teoretice și istoria timpurie a Orientului Mijlociu și Apropiat*, vol. I, Artpress, Timișoara, 2009.

Giurescu, C. Constantin, ed., *Cuvântările Regelui Carol I 1866-1914*, Editura Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1939.

Idem, *Istoria Bucureștilor. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura pentru Literatură, București, 1966.

Guadet, Julien, *Éléments et Théorie de L'Architecture*, cours professé a L'École Nationale et Spéciale des Beaux-Arts, Librairie de la Construction Moderne, Paris, f.a., Livre I - *Éléments de la Composition dans Les Édifices Funeraires, Commémoratifs, Décoratifs*.

Hamlin, Talbot, *Architecture through the Ages*, Putnam, New York, 1954.

Harhoiu, Dana, *București un oraș între Orient și Occident*, Editura Simetria, Uniunea Arhitecților din România București, 1997.

Iftimi, Sorin, *Iași. Simbolurile unui oraș simbol*, Editura Trinitas, Iași, 2008.

Ionescu, Grigore, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, 1965.

Iorga, Nicolae, *Oameni care au fost*, vol.III-IV, Fundația pentru literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1936-1939.

Idem, *Scrieri*, Editura Ion Creangă, București, 1971.

Marian, Simion Florea– S.Fl.Marian, *Înmormântarea la români – Studiu etnografic*, Edițiunea Academiei Române, Lito Tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1892.

Materiale de istorie și Muzeografie XXIX, vol. editat de Muzeul Municipiului București.

Moreaux, Pascal, *Naissance, vie et mort des cimetières, Études sur la mort*, vol. 136, no. 2, 2009.

Mumford, Lewis, *The City in History*, New York, Harcourt, Brace & World, 1961.

Pop, Andreea, *Arhitectură funerară creștină în spațiul românesc extracarpatic*, Teză de doctorat Universitatea de Arhitectură și Urbanism ”Ion Mincu”, București - Școala de studii universitare de doctorat SITT, București, 2012.

Popescu, Emil Barbu, Boștenaru-Dan, Maria, Hostiuc, Constantin, Gocima, Cristina Olga, *Cimitirul Bellu Ortodox și valorile sale de patrimoniu – Cavouri*, vol.II, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, Centrul de Studii Arhitecturale și Urbane, Editura Universitară Ion Mincu, București, 2014.

Popescu, Emil Barbu, Hostiuc, Constantin, Buzilă, Ciprian, Boștenaru-Dan, Maria, *Cimitirul Bellu Ortodox și valorile sale de patrimoniu – Cavouri*, vol.I, Universitatea de

Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, Centrul de Studii Arhitecturale și Urbane, Editura Universitară Ion Mincu, București, 2014.

Rusu, Olga, coordonator, *Cimitirul Eternitatea Iași*, Iași, 1995.

Idem, *Patrimoniul Cultural Ieșean – Cimitirul Eternitatea*, Editura Alfa, Iași, 2008.

Sacerdoțeanu, Aurelian, *Câteva note cu privire la cercările genealogice românești*, în Hrisovul, II, 1942, p. 120-121.

Stahl, Henri, *Bucureștii ce se duc, Prin cimitirul Bellu duminica*, după ediția a III-a, Editura Domino, Iași, 2002, sursa online: <http://bit.ly/2t9eyQT>, Octombrie 2015.

Tiron, Tudor-Radu, *Cimitirul Bellu din București – un ansamblu de heraldică monumentală boierească (a doua jumătate a secolului XIX – prima jumătate a secolului XX)* în volumul *Lucrările Simpozionului Național Monumentul – Tradiție și viitor*, coordonatori Silviu Văcaru, Aurica Ichim, Lucian-Valeriu Lefter, Ed.a VIII-a, Iași, 2007.

van Gennep, Arnold, *Les Rites de Passage*, 1909, Édition numérique réalisée le 27 mars 2014 à Chicoutimi, Ville de Saguenay, Québec.

V. ON-LINE

Adevărul, *adevarul.ro* ; Aprilie – Iunie 2017.

Archaeo Heritage, *archaeoheritage.ro* ; Aprilie 2017.

Arhivele Naționale ale României, Direcția Arhive Naționale Istorice Centrale, *arhivenaționale.ro* ; Septembrie 2016 – Aprilie 2017.

Baricada, *baricada.ro* ; Iunie 2017.

Constitution Society, *constitution.org* ; Februarie 2017.

Didactica.genesis.ro ; Mai 2017.

Publicația „Certitudinea”, *certitudinea.ro* ; Aprilie 2017.

„Convorbiri literare”, *Arhiva convorbiri-literare.ro* ; Octombrie 2016.

Doxologia, *doxologia.ro* ; Martie 2017.

fjphotoagency.ddt.ro ; Iunie 2017.

Enciclopedia României, *enciclopediaromaniei.ro* ;Februarie 2016 – Martie 2017.

Revista „Historia”, *historia.ro*; August 2016 – Aprilie 2017.

Maturin, Washington Shirley, *On the Uses and Pleasures of History*, London, MDCCCXLIV – 1844, <http://bit.ly/2o6mOCY>; Aprilie 2017.

Ministerul Culturii și Patrimoniului Național – Institutul Național al Patrimoniului, *patrimoniu.gov.ro* ; Februarie 2016 – Martie 2017.

Site-ul familiei Ghika, *ghika.net* ; August 2016 – Aprilie 2017.

The Laws of the Twelve Tables, Constitution Society, *constitution.org*, <http://bit.ly/2s3wD6r> ; Ianuarie 2017.

Timpul.md; Mai 2017.

Vlahuță, Alexandru, poezia *Din prag*, sursa online: *wikisource.org*, <http://bit.ly/2rJmsjN> ; Aprilie 2017.

Wikisource, *wikisource.org* ; Noiembrie 2015 – Ianuarie 2017.

Ziaristi Online, *ziaristionline.ro* ; Februarie 2015.

Ziarul „Lumina”, *ziarullumina.ro*; Februarie 2017.